

ЗДАТНІСТЬ СТУДЕНТІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОПІЗНАННЯ ТА МЕТОДИКА ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ ЇЇ СФОРМОВАНOSTI

У статті на основі діяльнісного підходу визначено психологічний зміст та структура здатності студентів до професійного самопізнання як складової здатності студентів до професійного самозростання. Запропонована методика оцінювання рівня сформованості здатності студентів до професійного самопізнання на основі діагностики складових здатності з подальшим узагальненням результатів методами теорії нечітких множин. Проаналізовано рівень сформованості здатності до професійного самопізнання в студентів.

Ключові слова: структура здатності до професійного самопізнання, методика оцінювання рівня сформованості, аналіз рівня сформованості

Сучасні тенденції економічних і суспільних відносин в Україні суттєво впливають на вищу школу, зумовлюючи зміну спрямованості підготовки молоді з традиційного набуття знань на саморозвиток та самовдосконалення. Швидка інформатизація суспільства передбачає перманентну самоосвіту відповідно до життєвих і професійних вимог. Тому перед вищою школою постають завдання не стільки надання знань майбутнім фахівцям, скільки формування в них професійної мобільності [1, 2, 3]. У зв'язку з цим, нині в системі національної вищої освіти визначається тенденція переходу від навчання у форматі "teaching" (викладання) до навчання у форматі "learning" (вивчення), при якому особу не навчають, а особа навчається. При цьому важливим стає формування та розвиток у студентів здатності до професійного самозростання.

У психолого-педагогічній літературі багато досліджень присвячено психологічним аспектам професійно-особистісного саморозвитку особистості в процесі навчання та професійної діяльності. Теоретичні та прикладні аспекти психічного розвитку та саморозвитку, сутність здатностей та здібностей як психологічних утворень особистості розглянуті в роботах Г.С. Костюка, С.Д. Максименка, В.О. Зайчука, В.В. Клименка, В.О. Соловієнка, В.П. Москальця, Б.М. Теплова, С.Л. Рубінштейна, Л.С. Виготського, Д.Б. Елькюїна, В.В. Давидова, С.Д. Смирнова, Т.М. Титаренка, В.Н. Дружинина. Структура, механізми та бар'єри самопізнання, самоусвідомлення та саморозвитку особистості досліджені В.Г. Мараловим та В.В. Століним.

Але здатність студентів до професійного самопізнання як психологічне утворення в контексті здатності студентів до професійного самозростання у психології вищої школи безпосередньо не розглядалася.

Мета статті полягає в обґрунтуванні методики оцінювання рівня сформованості здатності студентів до професійного самопізнання як психологічного утворення в контексті здатності студентів до професійного самозростання.

У сучасній вітчизняній психологічній науці виокремлюється два основних підходи до усвідомлення та розробки проблематики здатності: діяльнісний та функціональний. В основі діяльнісного підходу лежить теорія здібностей Б.М. Теплова. Учений вважав, що здібності є такі психічні особливості, що зумовлюють прояв успішності виконання відповідної діяльності, легкість і швидкість її засвоєння чи успішність надбання і реалізації знань, навичок і вмінь. Здібності не є аналогами конкретних знань, навичок і вмінь, не зводяться до них, а тільки забезпечують їх формування, розвиток та реалізацію в діяльності.

З загальними формами та окремими видами діяльності людини пов'язує здібності Д.Н. Завалішина, А.В. Петровський та М.Г. Ярошевський доводять, що структура здібності визначається вимогами конкретної діяльності, здібність виявляється тільки в діяльності.

Інший підхід, що розглядає здібності як родові ознаки людини, оснований відповідно до теорії Л.С. Виготського, який розумів під здібностями фактично окремі, але такі, що знаходяться в нерозривному зв'язку, вищі психічні функції.

Отже, якщо в теорії Б.М. Теплова здібності розглядаються, перш за все, як індивідуально-психологічні відмінності людей, то в теорії Л.С. Виготського підкреслюється їх соціокультурний аспект.

Від двох загальних підходів відокремлюється теорія здібностей С.Л. Рубінштейна та К.К. Платонова. Аналіз цього напрямку в теорії здібностей також виявляє зв'язок здібностей з діяльністю, тому що здібності як психічні процеси за С.Л. Рубінштейном регулюють функціонування певних операцій, а операції є елементами діяльності. Крім того, розвиваючи положення С.Л. Рубінштейна, К.К. Платонов розглядає здібності як психічне явище, комплекс якостей особистості, які співвіднесені з певною діяльністю. Відносно певної діяльності це психічне явище постає як здатність (або нездатність) до цієї діяльності.

Таким чином, майже всі психологічної теорії прямо або опосередковано пов'язують "здатність" з діяльністю. Спираючись на прийнятій більшістю психологів діяльнісний підхід, для змістового визначення здатності застосовується "діялісна редукція": здатність студентів до професійного самопізнання визначається за видом певної діяльності та її компонентами. Тому для визначення здатності студентів до професійного самопізнання спочатку необхідно визначити зміст професійного самопізнання студентів як виду їх специфічної діяльності.

За результатами експертного аналізу професійне самопізнання складає процес пізнання студентом самого себе як майбутнього фахівця та суб'єкта професійного самозростання, своїх потенцій до професійного самозростання і актуалізованих властивостей, а також мети, мотивів, способів, механізмів та результатів професійного самозростання. Професійне самопізнання становить сукупність і послідовність виявлення, фіксації, аналізу, оцінки та прийняття (неприйняття) тих чи інших елементів свого навчально-професійного Я-образу. Професійне самопізнання здійснюється за допомогою внутрішніх прийомів самоспостереження, самосприйняття, самоаналізу, самомоделювання. У результаті в студента формуються знання про навчально-професійний Я-образ. Основними механізмами професійного самопізнання, як і самопізнання взагалі, постають ідентифікація і рефлексія та їх взаємодія. Ідентифікація дозволяє ототожнити свій навчально-професійний Я-образ або його складові з деяким ідеалом, з іншою особистістю, товаришем, з собою або різними аспектами свого Я. Рефлексія, навпаки, дозволяє відсторонитися від предмета аналізу (від навчально-професійного Я-образу або його складових, майбутньої професійної діяльності, професійного самозростання) та проаналізувати себе, майбутню професійну діяльність, професійне самозростання, поглянути з позиції спостерігача по відношенню до себе або інших об'єктів аналізу.

Для успішного професійного самопізнання необхідна розвинена здатність до професійного самопізнання, яка, виходячи із механізмів професійного самопізнання, постає як сукупність здатностей ідентифікувати себе із суб'єктивним загальним або ситуативним ідеалом фахівця та суб'єктом професійного самозростання, ідентифікувати майбутню професійну діяльність та професійне самозростання, а також здатностей до саморефлексії, до рефлексії студентом себе як майбутнього фахівця та як суб'єкта професійного самозростання, рефлексії професійного самозростання та майбутньої професійної діяльності.

Здатність студентів до професійного самопізнання являє собою складне (комплексне) психологічне утворення.

Оцінка рівня сформованості здатності до професійного самопізнання студентів здійснюється шляхом діагностування та узагальнення рівнів сформованості часткових здатностей, що складають цю здатність. Узагальнення рівнів сформованості часткових здатностей здійснюється на основі методів теорії нечітких множин.

Аналіз здатності студентів до професійного самопізнання як психологічної змінної на множині об'єктів (групи студентів) показує, що за ознакою "здатний/нездатний" студентів можна розділити на два класи: здатних до професійного самопізнання та нездатних. Також є об'єктивні підстави говорити, що одні студенти більш здатні до професійного самопізнання ніж інші, рівень сформованості здатності в одних студентів вищий за рівень інших. Можливо упорядкувати студентів за рівнем сформованості здатності. Все це дозволяє зробити висновок, що здатності до професійного самопізнання як психологічній змінній притаманні властивості еквівалентності та порядку, що, у свою чергу, зумовлює можливість побудови шкали порядку для оцінки цієї здатності. Частіше за все рівням виразності властивості приписуються відповідні слова. Упорядкованість цих слів складає лінгвістичну шкалу, а здатність розглядається як лінгвістична змінна "Здатність до професійного самопізнання" ("ЗСПС").

За ступенем виразності психологічної властивості доцільно визначити п'ять класів рівнів здатності до професійного самопізнання ($n = 5$), а як значення шкали оцінки рівня здатності (назв класів) зручно використати нечіткі змінні: "низький" (T_1), "нижче за середній" (T_2), "середній" (T_3), "вище за середній" (T_4), "високий" (T_5). За сукупності визначення нечітких змінних доцільно прийняти одиничний інтервал: $U = [0, 1]$. Використання нечітких змінних дозволяє більш об'єктивно оцінити ступінь виразності властивості, особливо в районі границь класів.

Нечіткі множини R_i нечітких змінних T_i задаються чотирма числами (a_r, b_r, c_r, d_r), які визначаються на основі універсальної шкали Харінгтона для всіх класів $i \in \overline{5}$. Інтервал $[a_r, d_r]$ є носієм, а інтервал $[b_r, c_r]$ - ядром i -тої нечіткої змінної. При цьому функція належності $\mu_r(u)$ лінгвістичної змінної "ЗСПС" представляється у вигляді рис. 1.

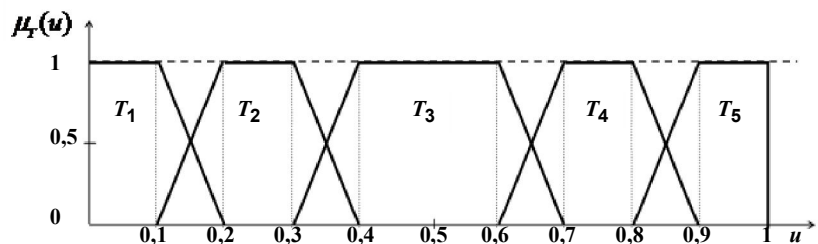

Рис. 1. Функція належності лінгвістичної змінної

Наведена функція належності $\mu_f(u)$ лінгвістичної змінної відіграє роль лінгвістичної шкали здатності студентів до професійного самопізнання. Запропонована процедура розбивки сукупної області U дозволяє більш-менш реалістично визначити відповідність нечітких значень лінгвістичної змінної їх змісту при збалансованості між оптимістичністю і песимістичністю оцінювання рівня здатності. Об'єктивність симетричності носіїв нечітких змінних і зменшення їх до кінця шкали обґрунтовується тим, що розподіл оцінок багатьох стандартизованих психологічних тестів на множині об'єктів апроксимується нормальним законом.

Для загальної оцінки рівня здатності студентів до професійного самопізнання в даному випадку найбільш прийнятною є адитивна комбінація показників часткових здатностей та здібностей. Але при згортанні безпосередньо нечітких значень виникають нездоланні семантичні труднощі, а при різнотипних базових змінних ще й синтаксичні труднощі. Так, наприклад, об'єктивно неможливо визначити семантику рівня здатності студента до професійного самопізнання, якщо рівні складових (часткових здатностей) виявлялися різними.

Крім того, вплив кожної часткової здатності може бути різний. Необхідне врахування коефіцієнтів впливу k_j часткових здатностей на рівень здатності до професійного самопізнання. Тому доцільним виявляється адитивне зважене згортання не самих відповідних нечітких значень кожної часткової здатності, а ступенів їх належності цим нечітким значенням:

$$\mu_f(x) = \sum_{j=1}^n k_j \mu_j^i(x) \quad \text{для всіх } x \in U, \quad (1)$$

де $\mu_j^i(x)$ - ступінь належності рівня сформованості здатності студентів до професійного самопізнання до i -мого нечіткого значення її лінгвістичної шкали; k_j - коефіцієнт впливу j -мої часткової здатності на загальний рівень здатності студентів до професійного самопізнання; $\mu_j^i(x)$ - виявлений за результатами діагностування ступінь належності j -мої часткової здатності до i -мого нечіткого значення її лінгвістичних шкал.

Запропоноване узагальнення часткових здатностей дозволяє також урахувувати ефект заміщення одних здатностей іншими.

Далі розраховується значення базової змінної, яке відповідає розрахованому за виразом (1) ступеню належності рівня сформованості здатності студентів до професійного самопізнання, за формулою:

$$\bar{x} = \sum_{i=1}^m \mu_i(x) \cdot x_i \quad (2)$$

де $\bar{x}$ - розраховане значення базової змінної, x_i - середина α -різу /16/ i -мого нечіткого значення лінгвістичної шкали здатності студентів до професійного самопізнання.

Потім розраховане значення базової змінної $\bar{x}$ порівнюється з лінгвістичною шкалою (див. рис 1). Залежно від того, у нечіткі множини R_i яких нечітких елементів T_i попаде це значення, визначається рівень здатності студента до професійного самопізнання у вигляді нечіткого значення (або значень) та відповідний ступінь належності $\mu_f(\bar{x})$.

Рівні сформованості часткових здатностей ідентифікувати себе з суб'єктивним загальним або ситуативним ідеалом фахівця, ідентифікувати себе з суб'єктом професійного самозростання, ідентифікувати майбутню професійну діяльність, ідентифікувати професійне самозростання, а також здатностей до рефлексії майбутньої професійної діяльності, до рефлексії професійного самозростання, до рефлексії студентом себе як майбутнього фахівця та до рефлексії студентом себе як суб'єкта професійного самозростання оцінюються за допомогою розробленого автором статті опитувальника для діагностування складових здатності до професійного самопізнання.

Для оцінки рівня здатності до саморефлексії використовуються шкали "Закритість-відкритість" (11 пунктів) та "Відображене самоставлення" (11 пунктів) тесту самоставлення С.Р. Пантелєєва і шкала "Сензитивності до себе" (Fr) (13 пунктів) самоактуалізаційного тесту (CAT). Вибір саме цих шкал обґрунтовується їх змістом та спрямованістю. Так С.Р. Пантелєєв зазначає, що до шкали "Закритість-відкритість" увійшли твердження, які вимагають достатніх навичок рефлексії та внутрішньої чесності. Відповіді на пункти цієї шкали визначаються перевагою однієї з двох тенденцій: або критичністю, глибоким усвідомленням себе, внутрішньою чесністю та відкритістю, або – конформністю та вираженою мотивацією соціального схвалення. Це вимірювання, що є близьким до усвідомленості "Я" (яку Розенберг включає до загальної структури рефлексивного "Я"), фіксує глибоке або поверхове проникнення індивіда в себе, відкрите чи закрите (захисне) ставлення до себе. Шкала "Відображене самоставлення" застосовується у відповідності до розуміння рефлексії як важливої складової міжособистісного сприймання і складової свідомості, яка є соціально-опосередкованим психологічним феноменом. Зміст даного феномена відображає уявлення суб'єкта про те, що його особистість, характер і діяльність здатні викликати в довколишніх певні почуття та емоції. Шкала "Сензитивності до себе" (Fr) (13 пунктів) CAT визначає, якою мірою людина усвідомлює свої потреби й почуття, наскільки добре відчуває та рефлексує їх.

Рівні сформованості часткових властивостей, за сукупністю яких оцінюється рівень сформованості здатності до саморефлексії (СРФ), оцінюються за допомогою лінгвістичних шкал, які представляються нечіткою множиною ζ у вигляді сукупності пар:

$$\zeta = \bigcup_{i=1}^n \zeta_i = \{ \mu_i^{\zeta} / \nu_i^{\zeta} \} \quad (3)$$

де μ_i^{ζ} - кількість балів відповідних значень ζ -мої властивості, бали підраховуються за кількістю збігів відповідей на запитання завдань відповідних тестів з ключами відповідей; ν_i^{ζ} - ступінь належності балів μ_i^{ζ} до відповідного нечіткого i -го значення ζ -мої властивості; ν_i^{ζ} - нечітке i -ме значення рівня сформованості ζ -мої властивості; i - номер відповідної часткової властивості. Надстроковий індекс (CPD) показує, що ці змінні відносяться до властивостей, за якими оцінюється рівень сформованості здатності до саморефлексії.

На основі чітких шкал "Закритість-відкритість" та "Відображене самоставлення" тесту самоставлення С.Р. Пантелєєва при збалансованості між оптимістичністю і песимістичністю оцінювання рівня сформованості властивостей відповідні лінгвістичні шкали можливо представити у вигляді:

$$\mu_1^{CPD} = \{ \mu_1^{CPD} : 1/0; 0,8/1; 0,3/2; \mu_2^{CPD} : 0,3/1; 0,8/2; 0,8/3; 0,3/4; \mu_3^{CPD} : 0,3/3; 0,8/4; 1/5; 1/6; 0,8/7; 0,3/8; \mu_4^{CPD} : 0,3/7; 0,8/8; 0,8/9; 0,3/10; \mu_5^{CPD} : 0,3/9; 0,8/10; 1/11 \}, \quad (4)$$

$$\mu_2^{CPD} = \{ \mu_1^{CPD} : 1/0; 0,8/1; 0,3/2; \mu_2^{CPD} : 0,3/1; 0,8/2; 0,8/3; 0,3/4; \mu_3^{CPD} : 0,3/3; 0,8/4; 1/5; 1/6; 0,8/7; 0,3/8; \mu_4^{CPD} : 0,3/7; 0,8/8; 0,8/9; 0,3/10; \mu_5^{CPD} : 0,3/9; 0,8/10; 1/11 \}. \quad (5)$$

Лінгвістична шкала "Сензитивності до себе" розроблена на основі відповідної чіткої шкали самоактуалізаційного тесту (CAT) при збалансованості між оптимістичністю і песимістичністю оцінювання рівня сформованості цієї властивості і має вигляд:

$T_1^{CFP} = \{T_1^{CFP} : 1/0; 0,8/1; 0,3/2; T_2^{CFP} : 0,3/1; 0,8/2; 1/3; 0,8/4; 0,3/5; T_3^{CFP} : 0,3/4; 0,8/5; 1/6; 1/7; 0,8/8; 0,3/9; T_4^{CFP} : 0,3/8; 0,8/9; 1/10; 0,8/11; 0,3/12; : 0,3/11; 0,8/12; 1/13\}$, (6)

Узагальнення оцінок властивостей за шкалами "Закритість-відкритість" та "Відображене самоставлення" тесту самоставлення С.Р. Пантелєєва і за шкалою "Сензитивності до себе" (F_r) SAT для оцінювання рівня здатності студентів до саморефлексії здійснюється за правилами, аналогічними (1), (2) при однакових

коефіцієнтах впливу, та визначення нечіткого значення (або значень) T_i^{CFP} та ступеню (або ступенів) належності $\mu_{R_i}^{CFP}(u)$ по лінгвістичній шкалі, аналогічній рис. 1

Виявлення рівнів часткових здатностей та здібностей здійснюється на основі опитування та тестування студентів за відповідними стандартизованими тестами та опитувальниками з модифікацією їх шкал у лінгвістичні.

Таким чином, методика оцінювання рівня сформованості здатності студентів до професійного самопізнання полягає в політестовій діагностиці складових здатності за відповідними лінгвістичними шкалами стандартизованих тестів, опитувальника С.Р. Пантелєєва, В.В.Століна та спеціально розробленого опитувальника СЗПС з наступним зваженим узагальненням ступенів належності рівнів складових здатностей, розрахунком значення базової змінної, яке відповідає узагальненому ступеню належності рівня сформованості здатності, та порівняння розрахованого значення базової змінної з лінгвістичною шкалою здатності до професійного самопізнання.

У результаті оцінки рівня сформованості в студентів здатності до професійного самопізнання з'ясувалось, що в усіх групах має місце весь спектр шкальних рівнів сформованості здатності.

Для узагальнення результатів були визначені чіткі звужені та розширені класи рівнів сформованості здатності (рис. 2).

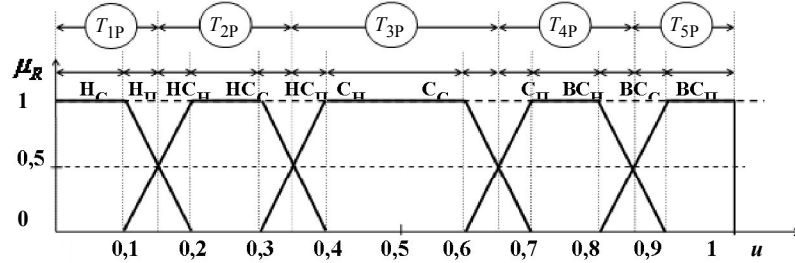

Рис. 2 Виділення чітких класів на лінгвістичній шкалі

Дослідження показало, що 26,85% студентів мають перехідні рівні, а 14,81% мають несталі рівні сформованості здатності. Це якраз ті студенти, які скоріше за все можуть підвищити рівень сформованості здатності до найближчого сталого рівня. На жаль студентів з рівнями "Вище за середній" перехідний і "Високий несталый" зовсім мало, що говорить про наявність великого розриву між декількома студентами з високим рівнем здатності до професійного самопізнання від студентів із середнім рівнем. Усереднене значення базової змінної u_c для чотирьох груп рівно 0,4. Тобто усереднений рівень здатності до професійного самопізнання знаходиться в лівій половині лінгвістичної шкали здатності.

Результати узагальнення даних показують, що "Високий розширений" рівень сформованості здатності до професійного самопізнання мають лише 5,56% опитуваних у групах, "середній розширений" - 21,3%, "низький розширений" і "нижче за середній розширений" мають відповідно 12,96% і 42,59%. Отже, переважна більшість студентів після року навчання у вищому навчальному закладі має недостатній рівень сформованості здатності до професійного самопізнання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности / В.А. Бодров. – М.: ПЕР СЭ, 2001. – 511 с.
2. Завірюха В.В. Інноваційна технологія "збагачення" навчання, що орієнтована на розвиток здатності студентів до професійного самозростання / Завірюха В.В. // Наукові записки Харківського військового університету. Соціальна філософія, психологія. – Харків: ХВУ, 2003. – Вип. 3(18). – 204 с.
3. Зеер Э.Ф. Психология профессий / Э.Ф. Зеер. – [2-е изд., перераб., доп.] – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 336 с.
4. Максименко С.Д. Развитие психики в онтогенезе / С.Д. Максименко: [В 2 т.]. Т.1: Теоретико-методологичні проблеми генетичної психології. – К.: Форум, 2002. – 319 с.
5. Никитина Н.Н., Железнякова О.М., Петухов М.А. Основы профессионально-педагогической деятельности / Никитина Н.Н., Железнякова О.М., Петухов М.А. – М.: Мастерство, 2002. – 288 с.
6. Основы психологии: Практикум / Ред.-сост. Л.Д. Столяренко. [Изд. 2-е, доп. и переработ.]. – Ростов н/Д: "Феникс", 2001. – 704 с.

Подано до редакції 25.05.11